

В.М.Андрєєв*

ВІКТОР ПЕТРОВ: «СКІФСЬКИЙ СЮЖЕТ» ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ

2009 р. виповнилося 115 років від дня народження та 40 років із дня смерті В.Петрова. Цього українського інтелектуала з надзвичайною ерудицією й широтою наукових зацікавлень і поглядів, безумовно, можна назвати визначною постаттю гуманітарної думки ХХ ст. – історик, археолог, філолог, філософ і талановитий письменник із кола неокласиків. Проте він залишається маловідомим не тільки у світовому науковому просторі, а й на Батьківщині. Про В.Петрова написано мало, а його багатогранна інтелектуальна спадщина, як і «скіфська складова» творчості вченого, ще й досі залишаються поза увагою дослідників.

Народився Віктор Платонович Петров 10 (23) жовтня 1894 р. у Катеринославі. Навчався у гімназіях Одеси та Холма. По закінченню Холмської гімназії у 1913 р. вступив до Київського університету св.Володимира на історико-філологічний факультет (відділ слов'яно-російської філології), навчання на якому завершив зі срібною медаллю. Здібного молодого науковця залишили при кафедрі російської мови та літератури як професорського стипендіата (1917–1920 рр.)¹.

Практично з 1919 р. і до кінця життя, не враховуючи вимушену перерву у 1942–1956 рр., В.Петров присвятив себе українській академічній науці. Він був одним із перших співробітників Всеукраїнської академії наук, активно та плідно працюючи в різних її установах. Так, у 1919–1920 рр. В.Петров був секретарем комісії зі складання історичного словника української мови. Із січня 1920 р. почав працювати науковим співробітником, а згодом секретарем (1923–1927 рр.) та завідувачем (1927–1933 рр.) Етнографічної комісії Академії наук УРСР, редагував її видання. У 1930 р. за монографію про П.Куліша отримав ступінь доктора філологічних наук². Із 1933 р. В.Петров перебував на посаді наукового співробітника, а з 1939 р. – завідувача сектора дофеодалльної та феодальної археології Спілки інституцій матеріальної культури (із 1934 р. – Інститут історії матеріальної культури, що згодом був реорганізований в Інститут археології АН УРСР). У лютому 1941 р. став директором новоствореного Інституту українського фольклору Академії наук УРСР. Цей період дослідницької діяльності В.Петрова представлений доволі значним науковим доробком (головним чином у ділянці етнології) – близько 100 праць³.

У роки радянсько-німецької війни Віктор Платонович Петров служив у лавах Червоної армії, виконуючи спеціальні завдання у тилу ворога. У 1945–1949 рр. працював у колах української еміграції в Баварії. Він став одним із фундаторів мистецького українського руху, редактором літературних періодичних видань, викладав у вищих навчальних закладах еміграції (Український вільний університет, Богословська академія УАПЦ, Український технічно-господарський інститут), займався науковою діяльністю. Офіційно ж до 1950 р. В.Петров перебував на службі у міністерстві зовнішньої торгівлі СРСР на посаді наукового співробітника. У 1950–1956 рр., після повер-

* Андрєєв Віталій Миколайович – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

нення з Німеччини, він працював науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури АН СРСР у Москві, а з грудня 1956 р. і до самої смерті 8 червня 1969 р. – в Інституті археології АН УРСР⁴.

Перші археологічні дослідження В.Петрова датуються довоєнним часом і пов'язані з трипільською культурою. Учений виділив та інтерпретував пізньотрипільські пам'ятки так званого городського типу. Він одним із перших звернув увагу на відкриту видатним археологом В.Хвойкою «культуру полів поховань», пізніше відому як зарубинецька (III ст. до н.е. – II ст. н.е.) і черняхівська (III–V ст. н.е.). Загалом В.Петров докладав чимало зусиль до вивчення та введення у науковий обіг спадщини своїх попередників, насамперед В.Хвойки. Наприкінці 1930-х рр. він став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення цих культур, безпосередньо пов'язаних із проблемою етногенезу слов'ян. За задумом ученого, результатом масштабної роботи повинна була стати колективна праця у кількох томах під грифом Інституту археології. Видати матеріали, які були опрацьовані і підготовлені до друку, завадила війна. Але всі здобутки цієї групи дослідників стали основою виданих у повоєнні роки низки томів із серії «Материалы и исследования по археологии СССР». Після війни вчений одночасно із вивченням черняхівської культури ретельно досліджував поселення ранньослов'янського періоду VI–VIII ст., а також киеворуські старожитності⁵.

До проблем скіфології В.Петров звернувся у 1940-х рр. Історія скіфів опинилася у колі його наукових зацікавлень у зв'язку зі студіюванням українського та слов'янського етногенезу. Скіфський сюжет знайшов відображення як у спеціальних працях дослідника, так і у відповідних розділах його монографій, присвячених походженню українського народу та слов'ян. Основні положення своєї оригінальної концепції історії та етногенезу скіфів він виклав у праці «Походження українського народу»⁶ та низці інших робіт⁷. Таким чином, можна стверджувати, що скіфська тематика займала помітне місце у науковій творчості В.Петрова.

Методологічним підґрунтям досліджень науковця стала теорія академіка М.Марра. У 1930-х рр., працюючи в академічному Інституті матеріальної культури, В.Петров, як і багато інших науковців, відстоював глотогонічну теорію, що акцентувала на автохтонному розвитку народів і протиставлялася міграціоністським концепціям західних учених. Підґрунтя теорії становив постулат про те, що мовний генезис відбувався через перемішання мов. Із цього випливало, що всі народи утворились автохтонним шляхом. Згідно з вченням М.Марра, мова, культура, раса, релігія тощо – це історичні категорії, а культури й мови, у тому числі й давні, були не просто мішаними, а ще й класовими за своєю суттю⁸. Крім того, М.Марр наполегливо виступав за міждисциплінарні дослідження, що мають об'єднати зусилля лінгвістів, археологів та інших гуманітаріїв. Нова комплексна наука отримала назву яфетидології⁹. В.Петров також наполягав на вирішенні питань етногенезу будь-якого народу, у тому числі і скіфів, за допомогою комплексного підходу, використовуючи дані лінгвістики, археології, історії та етнографії. Будучи вченим-універсалом, він вдало застосовував міждисциплінарні підходи у власних дослідженнях¹⁰.

У 1950–1960-х рр., вивчаючи історію скіфів, В.Петров застосовував марристські підходи у своїх етногенетичних студіях, водночас застерігаючи від однозначно-спрощеного й огульного потрактування теоретичних напрацювань М.Марра та його послідовників¹¹. Метою історичних досліджень етносу,

на думку вченого, є об'єктивне і повне відтворення особливостей стану певної людності за наявності всіх джерел – мова, культура, соціально-економічний устрій і надалі вже визначення його положення у генетичній послідовності: «Перевагу слід віддавати не автохтонізму і не міграціонізму як таким, а історизму перш за все»¹².

Звертаючись до проблеми походження скіфів, В.Петров насамперед розглядав питання скіфської мови. Для нього, як мовознавця, саме скіфська доба була вихідною, адже саме у той час писемні джерела вперше надають матеріал конкретно-історичного змісту – мовні рештки визначені у часі та просторі. Лінгвістичний аналіз у його працях охоплює категорії назв, що стосуються імен скіфських божеств, племен і гідронімії Скіфії за античними джерелами¹³. Дослідження В.Петрова побудовані на широкому залученні індоєвропейського мовного матеріалу, що розширює коло етимологічних паралелей для назв скіфської доби і «пориває монополію скіфо-іранських відповідностей», характерну для досліджень попереднього часу¹⁴.

На думку В.Петрова, сучасна йому скіфологія пішла хибним шляхом, безапеляційно прийнявши іраномовність скіфів. Так, розглядаючи історіографію проблеми, він аналізує дослідження попередників, починаючи з К.Мюленгофа і В.Міллера, ірано-осетинська концепція яких виникла ще у другій половині XIX ст.¹⁵, була підтримана наступними поколіннями вчених (Ф.Юсті, В.Томашек, І.Маркварт, М.Фасмер, В.Абаєв, Я.Гарматта, Л.Згуста), набувши значення історіографічної норми, а теза про іраномовність скіфів перетворилася на принцип методики. Більшість археологів беззастережно прийняли це положення. Але такий підхід В.Петров вважав хибним, адже «тут не взято до уваги, що йдеться про вивчення решток мови, етнічна належність якої невідома». На його думку, названі дослідники ігнорували цю обставину, розглядаючи мову давнього населення Наддніпров'я як заздалегідь визначену. **Таким чином, «невідоме проголошувалося відомим», а умовне припущення, «яке належало ще довести, перетворювалося в непорушну догму»**¹⁶. Отже, у скіфології встановлювався своєрідний «паніранізм». Так, відомий учений-іраніст В.Абаєв проголошував: «Усе, що не пояснено з іранського, здебільшого взагалі не піддається поясненню»¹⁷.

Проте жоден із наступних дослідників не наважувався вказати на хибність, з погляду В.Петрова, подібної постановки питання. Він же вважав, що методичний прийом, «заснований на засаді одномовних зближень, пояснювання решток скіфської і сарматської мови за допомогою іранської», явно неприйнятний. Науковець наполягав на тому, що порівняльно-історичний метод вимагає «притягнення всіх тих мов, які входять до складу досліджуваної мовної спільності», а за допомогою одномовних ірано-осетинських аналогій не можна довести, що «скіфи – іранці і що вони прямі історичні предки осетин»¹⁸. У своїх працях В.Петров послідовно доводив, що скіфська мова не є іранською і, тим більше, праосетинською. На його думку, це була самостійна мова, одна зі східної групи індоєвропейських мов, яка виявляє «найближчу спорідненість із мовами суміжних територій, відповідно до свого географічного положення: на сході – з індоіранськими, на півночі – з балтійськими і на південному заході – з фракійською»¹⁹.

У 1940–1960-х рр., як і сьогодні, більшість дослідників визнавала іраномовність скіфів і подібні намагання В.Петрова спростувати усталені в історіографії погляди вимагали від ученого неабиякої наукової сміливості та впевненості у своїй правоті. Адже будь-які спроби окремих дослідників порушити «іранство» скіфів наражалися на доволі різку відсіч із боку «монолітних

лав» скіфологів та іраністів²⁰. Отже, більшість наукового співтовариства залишилася на старих позиціях і не поділяла поглядів В.Петрова. Утім, його висновки підтримав український археолог М.Брайчевський, вказавши на те, що усталена в науці думка про іраномовність скіфів не підтвердилася і що скіфи – це окремий індоєвропейський народ зі своєю власною мовою, яка має багато спільного з мовами іранців, фракійців, балтів, слов'ян та індо-аріїв. Він, слідом за В.Петровим, відзначив, що проголошення скіфів іранцями базувалося на використанні помилкової методики – апріорі прийнявши іранську гіпотезу, дослідники шукали порівняльний матеріал для інтерпретації скіфських глос та ономастичних імен лише у мовах іранської групи²¹.

Таким чином, у вітчизняній скіфології В.Петров став предтечею нових пошуків у мовній архаїці Припонтиди²², поставивши під сумнів постулат іраномовності та іраномовної єдності скіфів²³. В індоєвропеїстиці лише згодом дослідники дійшли висновків, близьких до поглядів ученого. По-новому поглянувши на, здавалося б, уже вирішені у науці проблеми, В.Петров своїми дослідженнями стимулював подальший розвиток скіфології та виникнення нових підходів і теорій. Так, індоарійська гіпотеза, що транслювала ідею розселення індоаріїв у Східному Приазов'ї, хоч і розроблялася ще у 1920–1940-х рр., але остаточно була оформлена у працях відомого московського лінгвіста О.Трубачова у 1970–1990-х рр. Дослідник, локалізуючи прабатьківщину індоіранців у Східній Європі, вважав, що після поділу цієї спільності на індоарійську й іранську мовні відгалуження частина індоаріїв продовжувала проживати на півдні Східної Європи і була асимільована іраномовними скіфами. Попри асиміляцію, індоарійський мовний пласт, що фіксується О.Трубачовим за матеріалами північнопричорноморської ономастики й топоніміки, є доволі помітним на загальному іранському тлі, що свідчить про мовну неоднорідність населення Скіфії²⁴.

Роботу над визначенням індоарійського компонента та його ролі у складанні скіфо-сарматського світу продовжили московський учений-іраніст Л.Лелеков²⁵ та ленінградський дослідник Л.Клейн²⁶, які розвинули ідею про наявність індоарійських елементів у скіфській культурі. Так, дослідники вважають, що теза про більшу схожість скіфської культурної морфології з індоарійською, ніж з іранською, жодних сумнівів не викликає²⁷. До того ж, Л.Клейн наполягає на особливій, «в обхід іранців», спорідненості скіфів з індоаріями. На його думку, витоки схожості скіфської та індоарійської культур сягають не першого, як вважалося раніше, а другого тисячоліття до нашої ери²⁸.

Крім того, досліджуючи етногенез слов'ян, і у зв'язку із цим мовно та культурно пов'язуючи скіфів зі слов'янами та українцями, В.Петров висловив деякі думки, що певною мірою узгоджуються і з доказами інших учених (лінгвістів та антропологів) про те, що населення України ввібрало у себе скіфський субстрат²⁹.

Безумовно, найбільш важливим і водночас дискусійним аспектом скіфської проблематики залишається питання походження скіфів та їх культури. У своїх «скіфських студіях» 1940–1960-х рр. В.Петров наполягав на автохтонності скіфського населення на території України. Дослідник писав: «Вони (скіфи – В.А.) етногенетично продукт розвитку попередньої (післятрипільської, передскітської) епохи, наступний, пізніший етап деформації тубільної людності, як вона сформувалася на Україні в усяківсько-городському післятрипільлі»³⁰. Таким чином, учений рішуче обстоював тубільно-українське

походження скіфів, щоправда, царські скіфи, на його думку, були іранізовані внаслідок тривалого перебування у Передній Азії. Його позиція у даному питанні цілком органічно вписувалася у тогочасні дискусії щодо походження скіфів між прибічниками двох гіпотез, які умовно можна називати міграційною та автохтонною.

Автохтонна (або зрубна/волзька), за Л.Клейном³¹, гіпотеза походження скіфів вперше була висунута фінським археологом А.Тальгренем у 1926 р.³² і розроблена ленінградським ученим М.Артамоновим, учнем і послідовником академіка М.Марра. У подальшому ця теорія була підтримана московськими скіфологами Б.Граковим, Г.Мелюковою, О.Кривцовою-Граковою та ін.³³ «Автохтоністи» будували свою аргументацію на уявленні про генетичний зв'язок скіфів із носіями зрубної культури доби пізньої бронзи, яка, на їхню думку, передувала скіфській. Однак у середовищі автохтоністів були і певні розбіжності. Так, М.Артамонов уважав предками скіфів племена зрубників, але формування «тріади»³⁴, що надала скіфській культурі характерного вигляду, відбулося, на його думку, не на місцевій основі, а під час перебування скіфів у Передній Азії³⁵. На думку ж Б.Гракова, саме зрубна культура, що зазнала значних змін під час переходу від доби бронзи до залізного віку, стала основою суто скіфської культури, формування якої відбулось у перехідних пам'ятках чорногорівського і новочеркаського типів³⁶.

Міграційну концепцію активно відстоювали київські археологи В.Іллінська, О.Тереножкін та їхні послідовники. Відповідно до даних Геродота, дослідники пов'язували появу скіфських племен на території Східної Європи з їх просуванням із глибинних районів Азії³⁷. На думку О.Тереножкіна, не було жодної наступності, ані етнічної, ані культурної, між населенням Північного Причорномор'я доскіфського та скіфського часу – скіфи прийшли на ці території у VII ст. до н.е. і принесли в основному вже сформовану культуру³⁸. Отже, необхідно відзначити те, що від Геродота і до сучасних дослідників історична версія появи перших скіфів у Північному Причорномор'ї (їх прихід з Азії під тиском масагетів) традиційно користувалася більшою довірою, принаймні, що стосується одного з можливих компонентів складання причорноморської скіфської культури³⁹.

Проте, незважаючи на всю, здавалося б, несумісність двох концепцій етногенезу скіфів, у поглядах їх adeptів спостерігаються і певні спільні риси, адже більшість скіфологів, незалежно від того, якої концепції вони дотримуються, вважають, що формування етносу відбувалося в результаті взаємодії місцевого та прийшлого населення. Отже, розбіжності між автохтоністами та міграціоністами полягали лише у різній оцінці співвідношення місцевих і прийшлих компонентів у складі скіфського етносу та у визначенні вихідних районів міграції⁴⁰.

Через призму автохтонності скіфського населення на території України В.Петров розглядав і їх генеалогічну легенду⁴¹. Проаналізувавши записані Геродотом дві версії (скіфську й еллінську), учений дійшов висновку, що перша легенда є генеалогічним переказом скіфів-землеробів та волопасів, а друга належала скіфам – кінним лучникам. Його інтерпретація даної легенди, що базувалася на широкому колі писемних (Геродот, Діодор Сицилійський, Валерій Флакк) та археологічних (декоративне мистецтво) джерел, аналізі етнонімів і топонімів Північного Причорномор'я у цілому перебувала в рамках традицій тогочасної науки. У радянській літературі 1920–1970-х рр. найбільше поширення отримали господарсько-етнічне та етнічне трактування легенди. Майже всі дослідники, хоча й різною мірою і по-різному аргу-

ментуючи свої позиції, стверджували тезу про переважання в ній місцевих землеробських елементів над прийшлими кочовими⁴².

Сьогодні погляди В.Петрова на проблему походження скіфів виглядають дещо застарілими. Утім, на думку багатьох авторитетних скіфологів, автохтонна гіпотеза найбільш логічно поєднує дані археології, письмові свідчення та концепції суміжних наук, не втрачаючи і досі своєї наукової цінності⁴³. Таким чином, можна сміливо стверджувати, що участь у формуванні скіфського етносу автохтонного компонента не заперечується більшістю науковців, а, отже, і у дослідженнях В.Петрова виявляється раціональне зерно.

В.Петров, доводячи автохтонність скіфського населення, наполягав і на визнанні його етнічної однорідності на всій території Скіфії (Степової та Лісостепої). У зв'язку з цим він намагався спростувати пануючий у тогочасній науковій літературі принцип господарського та етнокультурного розчленування скіфських племен – протиставлення осілим хліборобським племенам кочових скіфів-скотарів (лісостеп – район хліборобських неіранських племен, степ – племінна зона іраномовних кочових скотарів)⁴⁴. Проаналізувавши історіографію проблеми, В.Петров підкреслює, що в даному випадку йдеться про «історіографічні стандарти», які «повторюються від праці до праці». Аргументуючи власну думку, він посилається на нові на той час дані досліджень скіфських курганів у лісостепу біля Борисполя (розкопки В.Іллінської) і зауважує, що нововідкриті пам'ятки за ознаками поховального обряду та матеріальної культури цілком тотожні степовим курганам Нижнього Подніпров'я. Отже, автор доходить висновку про те, що зональне розчленування скіфської культури є археологічно необґрунтованим, а тогочасні культури степу і лісостепу були єдиними. На його думку, «вершники і вершництво як соціальний прошарок були властиві однаково степовій та лісостеповій Скіфії. Так само кочівництво і хліборобство»⁴⁵. Утім, тут необхідно зазначити, що насправді кургани поблизу Борисполя сьогодні визначаються скіфознавцями як степові відповідно до ландшафту, оскільки вздовж Дніпра тягнеться степова смуга майже до широти Києва, де й було розкопано курганну групу, на яку посилається В.Петров. У сучасній скіфології інфільтрація степового вершницького населення у межі лісостепу сумнівів ні у кого не викликає, але ці пам'ятки, що були залишені степовиками, суттєво відрізняються від місцевих за поховальним обрядом⁴⁶.

Наступний аргумент дослідника у спростуванні концепції зонально-географічного поділу господарчих систем лісостепу і степу – розповідь Геродота про скіфів-землеробів та скіфів-орачів. В.Петров, згідно з повідомленням Геродота, вважав, що скіфська степова територія навколо Ольвії у пониззі Дніпра та Бугу була заселена скіфськими землеробськими племенами (геродотові «geōrgoi» та «aroteres»). Проте локалізація скіфів-землеробів викликала у дослідників певні труднощі, адже, за археологічними даними, на вказаних територіях за часів Геродота і дещо раніше численного осілого населення не зафіксовано. Цю розбіжність між даними писемного джерела й археологічними реаліями згодом пояснив В.Абаєв. Він, досліджуючи питання скіфів «geōrgoi», переконливо довів, що етимологія даного етноніма не давньогрецька, а з кола іранських мов. На його думку, за терміном «geōrgoi» ховається не грецьке слово зі значенням «землероби», а грецька передача місцевої скіфської назви «gau-varga». Такий етнонім знаходить точну аналогію у назві іншого скіфського (сакського) племені «hauma-varga», зафіксованого у давньоперських клинописних текстах. Дослідник

запропонував виводити слово «geōrgoi» з іранської і вважати його огреченим скіфським етнонімом «gauvarga», який слід перекладати як «ті, що розводять худобу» («ті, що розводять» – *varga*, «худоба» – *gau*)⁴⁷ або «ті, що поклоняються (вшановують) худобі»⁴⁸. Таким чином, В.Абаєв з'ясував, як у Геродота з'явилися «скіфи-землероби» поряд з «орачами» – на всі питання грецьких колоністів і самого Геродота до місцевих жителів, як називається це плем'я, вони отримували єдину відповідь: «Gauvarga». У грецькій же передачі це скіфське слово мало перетворитися на «geōrgoi»⁴⁹. Отже, геродотові «geōrgoi» є тими самими скотарями і жодного відношення до рільництва не мають.

Намагаючись довести власні погляди та зруйнувати концепцію зонально-географічного поділу господарських систем лісостепу і степу, В.Петров пропонував використовувати й етнографічні джерела. Так, на його думку, у даному разі найкраще звертатися до матеріалів Середньої Азії, адже у тамтешніх народів довгий час зберігалися пережитки родової організації, що дає можливість зрозуміти окремі повідомлення, залишені Геродотом про скіфів. Крім того, учений апелює і до етнографічних досліджень ногайців Північного Причорномор'я А.Скальковського⁵⁰. Дослідник писав: «Говорячи про скіфів, звичайно кажуть про скотарські і землеробські племена. Мовляв, населення Скіфії поділялося на осіле хліборобське і кочове скотарське». Така концепція могла з'явитися лише через недостатню увагу до етнографічних даних, з яких видно, що у скотарських народів кровно-родові і господарсько-майнові зв'язки своєрідно перепліталися (тут В.Петров полемізує з відомим скіфологом І.Яценко – В.А.). Господарська діяльність залежала в межах роду від майнового становища глави сім'ї. Із цим були пов'язані кочівництво або осілість, пастушество або хліборобство, з тим, однак, що кровна спорідненість, племінна належність, родова взаємозалежність при цьому не порушувалися. «Відокремлюються не племена – господарства – зони, а майново-господарські угруповання і соціальні прошарки у середині того ж таки племені», – писав В.Петров⁵¹. Отже, він вважав, що кочували заможні члени суспільства та всі власники худоби, а ті з членів роду, які не мали достатнього поголів'я, незаможні, не кочували і займалися рільництвом. Так, на його думку, утворюється протилежність між скотарями і хліборобами, яка була зумовлена не географічними умовами ландшафтних зон, а майновою відмінністю двох господарських груп, спільних у родовій або племінній належності. Таким же чином дослідник вирішував і «господарськоселищну проблему» – зиму скіфи перебували разом (кочовики та хлібороби) на одному місці, пристосованому для стаціонарного життя зі стадами, а навесні заможна скотарська верхівка відкочовувала з місця зимівлі, переганяючи худобу з місця на місце; восени кочовики знову приганяли стада на зимівлю, «де залишалася незаможна безхудобна біднота»⁵². Такі погляди В.Петрова жодною мірою не суперечать висновкам сучасних дослідників історії кочових народів Євразії й, зокрема, причорноморських ногайців⁵³, а, отже, зберігають свою наукову цінність.

Значне розширення археологічної джерельної бази впродовж останніх десятиліть підтвердило тезу В.Петрова про два соціально-господарські масиви у межах Скіфії. Утім, у сучасній скіфології факт зонально-географічного, а водночас і етнічного поділу Скіфії вважається загальноновизнаним. Дані археології свідчать про традиційну господарську спрямованість степу на кочове господарство, а лісостепу – на рільництво і товарне виробництво зерна. Натомість із тезою В.Петрова про етнічну однорідність Скіфії сьогодні навряд

чи погодиться більшість дослідників. Так, П.Толочко пише, що населення Лісостепової Скіфії, напевно, було місцевим і продовжувало свій розвиток ще з попередньої епохи. Щодо Степової Скіфії, то тут повновладними господарями у VII–IV ст. до н.е. були кочові скіфи, в основі своїй іраномовні⁵⁴.

На думку сучасних скіфологів, населення Скіфії етнічно було неоднорідним, а скіфський етнос мав гетерогенний характер, тобто такий, що склався на основі як місцевого компонента (культури історичних кіммерійців, яка сформувалася на основі зрубної культури доби пізньої бронзи), так і прийшлих протоскіфських племен. Процес формування скіфського етносу відбувався в рамках єдиного етносоціального організму, що склався в результаті завоювання протоскіфами/ранніми скіфами кіммерійських племен. Стабільність даної етносоціальної структури, станової за суттю, забезпечувалася наявністю військово-політичної організації, що була знаряддям володарювання правлячої верхівки скіфського суспільства, яка спиралася на «природних» підданих, над підкореними групами кочового населення⁵⁵.

Оригінальний підхід В.Петрова до проблеми скіфського етносу хоча й не знайшов підтримки у науковому співтоваристві (за винятком М.Брайчевського⁵⁶), але й не був ніким спростованим (хоча серед деяких іраністів та скіфологів і відчувалося дещо неприязне ставлення до поглядів дослідника⁵⁷). Таким чином, дане питання у скіфології певною мірою залишається відкритим⁵⁸.

Не витримала випробування часом і теза В.Петрова про існування єдиної скіфської (вершницької) імперії, що простягалася від Альп до Алтаю. Щонайбільше Велика Скіфія, як політичне об'єднання, за часів свого піднесення у V – першій половині IV ст. до н.е. охоплювала межі зон степу й лісостепу на території сучасної України, а також Молдову і Добруджу. Водночас кочові народи скіфського культурного вигляду насправді займали величезні, здебільшого степові простори Євразії – від Подунав'я до Монголії і Північного Китаю⁵⁹. Крім того, за даними сучасної скіфології, розвиток скіфської державності мав дискретний характер, адже для стабільності кочових утворень були необхідні не лише внутрішні, а й зовнішні об'єкти експлуатації. Саме останні відігравали значну роль у кочовиків унаслідок обмежених економічних можливостей екстенсивного скотарства, а також завдяки військовій перевазі над осілими народами. Протягом усієї своєї історії скіфи не гребували такими джерелами доходів, як грабіжництво та збирання данини з підкореного населення, а також іншими подібними засобами отримання продуктів ремесла та рільництва⁶⁰. Сучасні дослідники вважають, що об'єктом експлуатації скіфів-кочовиків було населення Закавказзя і Передньої Азії (за часів «царства Ашкуза» у VII – першій половині VI ст. до н.е.) та землеробські племена Українського Лісостепу часів існування північнопричорноморської Скіфії (VI–IV ст. до н.е.). Крім того, на консолідацію кочового населення Скіфії впливало протистояння номадів і землеробів лісостепу⁶¹.

Узагалі сьогодні скіфологи говорять про дискретність розвитку культури європейських скіфів, що відбилася в археологічних, політичних, економічних та географічних даних. Розрив в історії Європейської Скіфії припадає на другу половину VI ст. до н.е. Археологічні матеріали демонструють відсутність поступового переходу від архаїчної до класичної культури. Серед найбільш вірогідних причин дослідники називають появу нової групи населення, яка принесла із собою нові традиції в усіх сферах життя, що призвело до припинення існування культури Старої Скіфії або, принаймні, до її значної трансформації⁶².

Загалом слід зазначити, що хоча й не всі ідеї, у тому числі в ділянці скіфознавства, висловлені В.Петровим, були «почуті» сучасниками або витримали перевірку часом. Утім, його праці відзначаються широтою підходу до етнічної проблематики, розв'язують її не з позицій національної упередженості, а на основі ґрунтовного наукового аналізу. Таким чином, наголошував П.Толочко, як сьогодні, так і надалі дослідники давньої історії України й, зокрема, історії скіфів, не обійтися без наукових праць визначного українського науковця⁶³. В.Петров мав пристрасть до нетривіальних гіпотез, саме їх він висував і розробляв у своїх студіях. Ця риса не могла не вплинути на ставлення наукового співтовариства до його праць – часто дуже критичне, а іноді це виявлялось у прямому неприйнятті або ігноруванні його ідей. Утім, сьогодні, із певної часової перспективи, стає зрозумілим, яку важливу справу робив той, хто постійно звертав дослідницьку увагу на нетрадиційні концепції та підходи у вирішенні наукових проблем.

¹ Автобіографія Віктора Платоновича Петрова / Вступ. слово, прим. В.Корпусової // Слово і час. – 2002. – №10. – С.51–52.

² *Петров В.П.* Пантелеймон Куліш у 50-ті роки. Життя, ідеологія, творчість // Збірник Історико-філологічного відділу Української академії наук. – №88. – К., 1929. – 572 с.

³ Див.: Автобіографія Віктора Платоновича Петрова. – С.51–52; *Петров В.П.* Язык. Этнос. Фольклор: Автореф. по совокупности работ на соискание учёной степени канд. филолог. наук. – К., 1966. – 62 с.; Віктор Платонович Петров // Укр. іст. журн. – 1969. – №9. – С.158; *Березовський І.* Визначний дослідник // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №6. – С.57–58; *Франко З.* Він не встиг написати мемуарів // Київ. – 1984. – №12. – С.84–85; *Його ж.* Людина покликання та обов'язку // Літературна Україна. – 1984. – 1 листопада. – №44 (4089). – С.5.

⁴ *Толочко П.П.* Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // *Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992. – С.3–4; *Білокінь С.* Довкола таємниці // Там само. – С.165–192.

⁵ Див.: *Толочко П.П.* Віктор Петров – дослідник українського етногенезу. – С.4; *Його ж.* Слово про В.П.Петрова – видатного українського археолога // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: Зб. наук. ст., присвяч. 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – К.; Л., 1997. – С.6.

⁶ *Петров В.* Походження українського народу. – 192 с.

⁷ *Петров В.П., Макаревич М.Л.* Скифская генеалогическая легенда // Советская археология. – 1963. – №1. – С.20–31; *Петров В.П.* Из этнонимии и топонимии Северного Причерноморья // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1962. – Вып.4. – С.230–238; *Петров В.* Давні слов'яни та їх походження (До проблеми слов'янського етногенезу) // Укр. іст. журн. – 1963. – №4. – С.36–44; *Його ж.* Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968. – 149 с.; *Його ж.* Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972. – 214 с.

⁸ Див.: *Юсова Н.* Становлення радянської етногенетики (в світлі глотогонічної теорії М.Марра) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип.15. – К., 2007. – С.172–174.

⁹ Там само. – С.170–171.

¹⁰ *Брайчевський М.Ю.* В.П.Петров – учений-універсал // Археологія. – 1990. – №3. – С.95–100.

¹¹ В.Петров високо оцінював М.Марра як науковця, називаючи його «одним із визначних радянських учених зі світовим ім'ям, творцем яфетичної теорії, фундатором яфетичного напрямку в мовознавстві» (див.: *Юсова Н.* Указ. праця. – С.176).

¹² *Петров В.* Етногенез слов'ян. – С.118.

¹³ Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – С.50–114.

¹⁴ Петраускас О.В. Балто-слов'янські відносини за роботами Віктора Платоновича Петрова // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. – С. 20–21.

¹⁵ Вивчення скіфської мови та етносу започатковане у працях К.Мюленгофа (Über die Herkunft und Sprache der pontischen Skithen und Sarmaten // Monatsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. – 1866. – S.549–576) та В.Міллера (Осетинские этюды. – Ч.1–3. – Москва, 1881–1887). Саме ці вчені встановили іраномовність скіфського світу. Уперше студію К.Мюленгофа «Про походження й мову понтіїських скіфів і сарматів» було опубліковано в Берліні у 1866 р. та перевидано у 1892 р. Майже всі наступні скіфознавчі праці базуватимуться на фундаменті, закладеному цими вченими.

¹⁶ Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – С.6–19.

¹⁷ Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. – Москва; Ленинград, 1949. – Т.І. – С.37.

¹⁸ Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – С.6–33; Його ж. Етногенез слов'ян. – С.207–208.

¹⁹ Петров В. Етногенез слов'ян. – С.207–209.

²⁰ Так, наприклад, лише за сумніви в існуванні «іранської єдності» провідний український археолог Є.Черненко (див.: Черненко Е. А.М.Хазанов. Социальная история скифов. Основные проблемы развития древних кочевников евразийских степей. – Москва, 1975. – С.148–150) став об'єктом критики колег за те, що «безпідставно оголошує "проблематичним" існування іранської єдності» (див.: Яценко И.В., Раевский Д.С. Некоторые аспекты состояния проблемы (обзорная статья). Круглый стол «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – №5. – С.105).

²¹ Брайчевский М.Ю. «Русские» названия порогов у Константина Багрянородного // Земли Южной Руси в IX–XIV вв. – К., 1985. – С.22–23.

²² Корпусова В.М. В.Петров (Домонтович): етногенетика як свобода самовиявлення // Слово і час. – 2002. – №10. – С.24.

²³ Петров В. Походження українського народу. – 192 с.; Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – 149 с.; Петров В. Етногенез слов'ян. – 214 с.

²⁴ Трубаков О.Н. О синдах и их языке // Вопросы языкознания. – 1976. – №4. – С.39–63; Его же. Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. – 1977. – №6. – С.13–28; Его же. «Старая Скифия» (Ἀρχαία Σκυφία) Геродота (IV.99) и славяне. Лингвистический аспект // Вопросы языкознания. – 1979. – №4. – С.29–45; Его же. Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – №5. – С.117–118; Его же. Indoarica в Северном Причерноморье: Источники. Интерпретация. Реконструкция // Вопросы языкознания. – 1981. – №2. – С.3–21; Его же. Indoarica в Скифии и Дакии // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – Москва, 1984. – С.148–152; Его же. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. – Москва, 2003. – С.74–75, 165–166 тощо.

²⁵ Делеков Л.А. R.Girshman. L'Iran et la migration des Indo-Aryens et des Iraniens // Народы Азии и Африки. – 1978. – №5. – С.225; Его же. Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – №5. – С.125–128; Его же. Проблемы индоиранских аналогий к явлениям скифской культуры // Скифо-сибирское культурно-историческое единство. – Кемерово, 1980. – С.122–123.

²⁶ Клейн Л.С. Откуда арии пришли в Индию // Вестник Ленинградского университета. – 1980. – Вып.4 (20). – С.35–40; Его же. Третья гипотеза о происхождении скифов (Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии») // Народы Азии и Африки. – 1980. – №6. – С.72–74; Его же. Индоарии и скифский мир: общие истоки идеологии // Народы Азии и Африки. – 1987. – №5. – С.63–82.

²⁷ Лелеков Л.А. Выступление на круглом столе «Индоарии и скифский мир: общие истоки идеологии» // Народы Азии и Африки. – 1987. – №5. – С.86.

²⁸ Клейн Л.С. Индоарии и скифский мир: общие истоки идеологии. – С.82.

²⁹ Див.: Кухаренко Ю.В. К вопросу о славяно-скифских и славяно-сарматских отношениях // Советская археология. – 1954. – Т.19. – С.111–120; Зализняк А.А. Проблемы славяно-иранских языковых отношений в древнейший период // Вопросы славянского языкознания. – 1962. – Вып.6. – С.28–45; Его же. Контакты между славянами и скифосарматскими племенами // Краткие сообщения Института славяноведения. – 1963. – Вып.28. – С.3–22; Алексеев Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – Москва, 1973. – С.256; Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – Москва, 1977. – С.78–100.

³⁰ Петров В. Походження українського народу. – С.47.

³¹ Л.Клейн небезпідставно вважає, що «дійсно автохтонну» гіпотезу запропонував саме він ще у 1951 р. Так, спираючись на широке коло джерел (у тому числі археологічних), учений наполегливо доводить тезу про генетичний зв'язок царських скіфів із носіями предкавказької катакомбної культури (спосіб поховання, звичай деформації черепа, поголів'я стада, рухливість тощо). Основні положення своєї гіпотези Л.Клейн сформулював у низці праць: Территория и способ погребения кочевых скифских племён по Геродоту и археологическим данным // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Вып.2. – Ленинград, 1961. – С.45–56; Происхождение скифов царских по археологическим данным // Советская археология. – 1963. – №4. – С.27–35; Легенда Геродота об азиатском происхождении скифов и нартский эпос // Вестник древней истории. – 1975. – №4. – С.14–27; Проблема «Х» // Проблемы скифо-сибирского культурно-исторического единства. – Кемерово, 1979. – С.18–22; Третья гипотеза о происхождении скифов (Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии») // Народы Азии и Африки. – 1980. – №6. – С.72–74; Индоарии и скифский мир: общие истоки идеологии // Народы Азии и Африки. – 1987. – №5. – С.63–82 та ін. Незважаючи на те, що думка цього вченого не була визнана більшістю археологів, згадуємо її заради повноти висвітлення історіографії проблеми та «наукової справедливості».

³² Talgren A. M. La Pondide Prescythique après l'introduction des metaux // Eurasia Septentrionalis Antiqua. – Helsinki, 1926. – Vol.II. – P.223.

³³ Артамонов М.И. К вопросу о происхождении скифов // Вестник древней истории. – 1950. – №2. – С.44–46; Граков Б. Скіфи. – К., 1947. – 93 с.; Граков Б.Н., Мелюкова А.И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. – Москва, 1954. – С.39–93; Кривцова-Гракова О.А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – Вып.46. – Москва, 1955. – С.155, 161–162; Яценко И.В. Скифия VII–V вв. до н.э. – Москва, 1959. – С.17.

³⁴ Поняття «скіфська тріада» увійшло у науковий обіг на початку 1950-х рр. М.Артамонов, говорячи про скіфів Подніпров'я, Кримського півострова та Подністров'я, відзначив, що спільними для їх матеріальної культури є лише деякі типи зброї, кінського спорядження та особистого вбрання, в оздобленні яких використовувалися зображення тварин (див.: Артамонов М.И. К вопросу о происхождении скифов. – С.39). Уперше цей термін було застосовано Б.Граковим та Г.Мелюковою (див.: Граков Б.Н., Мелюкова А.И. Указ. соч. – С.39–93), після чого він набув доволі значного поширення у науковій та науково-популярній літературі. «Скіфська тріада», що об'єднує найбільш яскраві елементи матеріальної культури скіфів – зброю, кінське спорядження та звіриний стиль у мистецтві, у скіфський час побутувала на величезних обширах – від Північного Причорномор'я до Туви та Мінусинської котловини.

³⁵ Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н.э.). – Ленинград, 1974. – С.7, 34.

- ³⁶ Граков Б.Н., Мелюкова А.И. Указ. соч. – С.66, 93; Граков Б.Н. Скифы. – Москва, 1971. – С.23.
- ³⁷ Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К., 1976. – 220 с.; Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. – К., 1968. – 267 с.; Ильинская В.А. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983. – 378 с.
- ³⁸ Тереножкин А.И. Указ. соч. – С.208.
- ³⁹ Див.: Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии VII–IV вв. до н.э. – Санкт-Петербург, 2003. – С.63.
- ⁴⁰ Див.: Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – К., 1990. – С.5.
- ⁴¹ Петров В.П., Макаревич М.Л. Скифская генеалогическая легенда. – С.20–31; Петров В.П. Етногенез слов'ян. – С.153–159; *Его же*. Из этнонимии и топонимии Северного Причерноморья. – С.230–238.
- ⁴² Див.: Варнеке Б.В. Легенди про походження скіфів // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – №76; Семенов-Зуссер С.А. Скіфи-кочовники на території Північного Причорномор'я // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. – Т.І. – Х., 1939. – С.170; Артамонов М.И. О землевладении и земледельческом празднике у скифов // Учёные записки ЛГУ: Серия исторических наук. – №95. – Вып.15. – Ленинград, 1948. – С.4–5; Граков Б.Н. Скифский Геракл // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – Вып. XXXIV. – Москва; Ленинград, 1950. – С.8–9; *Его же*. Скифы. – Москва, 1971. – С.21–22; Штительман Ф.М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // Материалы и исследования по археологии СССР. – №50. – 1956. – С.266; Болтенко М.Ф. Herodoteanea // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып.3. – Одесса, 1959. – С.38–55.
- ⁴³ Яценко И.В., Раевский Д.С. Некоторые аспекты состояния проблемы (обзорная статья). Круглый стол «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – №5. – С.111.
- ⁴⁴ Петров В. Етногенез слов'ян. – С.162–163.
- ⁴⁵ Там само. – С.163–164.
- ⁴⁶ Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения этнокультурного элемента). – К., 2003. – 161 с.
- ⁴⁷ Абаев В.И. Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – №5. – С.129–130.
- ⁴⁸ Абаев В.И. Геродотовские Skythai Geōrgoi // Абаев В.И. Избранные труды: Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990. – С.99–100.
- ⁴⁹ Абаев В.И. Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии». – С.129–130; *Его же*. Геродотовские Skythai Geōrgoi. – С.99–100.
- ⁵⁰ Петров В. Етногенез слов'ян. – С.165–169.
- ⁵¹ Там само. – С.166–167.
- ⁵² Там само. – С.168–169.
- ⁵³ Грибовський В.В. Ногайські орди Північного Причорномор'я у XVIII – на початку XIX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2006. – С.143–166.
- ⁵⁴ Толочко П.П. Слово про В.П.Петрова – видатного українського археолога. – С.8.
- ⁵⁵ Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – С.79.
- ⁵⁶ Брайчевский М.Ю. «Русские» названия порогов у Константина Багрянородного. – С.19–30.
- ⁵⁷ Грантовский Э.А., Раевский Д.С. Об ираноязычном и «индоарийском» населении Северного Причерноморья в античную эпоху // Етногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – Москва, 1984. – С.52.
- ⁵⁸ Кравченко Н., Павленко Ю. Коментар до праці «Походження українського народу» // Петров В. Походження українського народу. – К., 1992. – С.129.

⁵⁹ Там само. – С.130–132.

⁶⁰ Хазанов А.М. Социальная история скифов. – Москва, 1975. – 255 с.; Тереножкін О.І. Класи і класові відносини у Скіфії // Археологія. – 1975. – Вип.15. – С.10–11; Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – С.79.

⁶¹ Мурзин В.Ю. Происхождение скифов... – С.79.

⁶² Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии VII–IV вв. до н.э. – С.278–279.

⁶³ Толочко П.П. Слово про В.П.Петрова – видатного українського археолога. – С.8.

In 2009 one hundred and fifteen years have passed since V.Petrov's birthday and forty years from his death. About this Ukrainian intellectual, who was a person of outstanding erudition and broad range of scientific interests, we can say that he was eminent person of the humanities in the 20th century. He was known as a historian, an archeologist, a philologist, a philosopher and talented writer from the neoclassic circle. But nowadays he is still unknown not only in western scientific world, but in his native country, too; there is no any generalizing monograph and his many-sided intellectual heritage is forgotten. «Scythian constituent» of Petrov's work is not exception to the rule; it still remains without attention of researchers. This article is devoted to analysis of Petrov's work in field of scythologia.

І.В.Єзерська*

ЧОЛОВІЧІ ТА ЖІНОЧІ ІМЕНА ЗА МЕТРИКАМИ ХРЕЩЕНЬ КАТЕДРАЛЬНОГО КОСТЕЛУ ЛЬВОВА (XVII ст.)

На основі метрик хрещень львівського Катедрального костелу розглядаються чоловічі та жіночі імена католицького населення Львова XVII ст.

Дослідження імені як лінгвістичного джерела має вагоме значення у вивченні культурного, релігійного і ментального життя суспільства в минулому. Адже ім'я, на вибір якого впливає культурна, релігійна, а часто й національна належність, свідчить про походження носія, його культурно-релігійну ідентифікацію та самоідентифікацію. Крім свого головного призначення – називання особи, воно виконує ще й додаткову функцію – характеризує мовно-культурне і релігійне середовище, з якого особа, що його носить, походить¹.

Предметом статті є чоловічі та жіночі імена католицького населення Львова з початку й кінця XVII ст. Основою дослідження стали метрики хрещень львівського Катедрального костелу. Для цієї епохи саме метричні книги дають найповнішу інформацію антропологічного характеру. Хронологія збережених метрик – від початку (1600–1607 рр.) та останнього десятиліття (1690–1700 рр.) XVII ст.², ретельність і величезний обсяг записів дозволяють встановити час та ступінь популярності того чи іншого імені, зміни

* Єзерська Ірина Володимирівна – аспірантка кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

E-mail: yezerskairyna@mail.ru